

Федосєєв Станіслав Ешмуратович
студент фізико-математичного
факультету КДПУ

**Особливості динаміки домінуючої стратегії психологічного захисту
підлітків у шкільних конфліктах при міжособистісній взаємодії**

Кризи, що відбуваються у політичному, економічному, культурному житті України в останні роки, негативно впливають на міжособистісні відносини у нашому суспільстві, тому людина все частіше залучається до конфліктних ситуацій. Конфлікти часто негативно позначаються на психічному здоров'ї його учасників.

Сучасна школа відображає сучасний стан суспільства. Конфлікти ж у школах, як у міжособистісній взаємодії учнів, так і при взаємодії вчителів і учнів, відбуваються досить часто. Особливу увагу вчених привертає питання зростання агресивності і конфліктності серед підлітків у шкільному середовищі. Саме в підлітковому періоді спостерігається активна реакція хлопців і дівчат на більшість подій життя. У цьому виявляється потреба бути учасником, а не просто свідком подій, що відбуваються, бути не таким як інші, заявити про себе справою, вчинком виразити своє відношення до подій, хоча учні-підлітки не чітко уявляють собі наслідки таких вчинків. Усе це робить проблему шкільних конфліктів актуальною і вимагає постійного її дослідження.

Метою даної статті є виявлення особливостей динаміки домінуючої стратегії психологічного захисту в конфліктах серед підлітків у системі відносин «учень-учень». Головними *завданнями* нашого дослідження ми вбачаємо: теоретичне вивчення питання; проведення емпіричного дослідження; аналіз отриманих результатів з винесенням методичних рекомендацій.

Проблему конфлікту вивчали такі дослідники як А.Адлер, А.Анцупов, А.Басс, Е.Берн, П.Блонський, Ф.Бородкін, М.Вебер, Н.Гришина, М.Дойч, О.Єршов, У.Кларк, Г.Козирев, Н.Коряк, К.Левін, Ф.Хайдер, К.Хорні, З.Фрейд, К.Юнг та інші. Особливий інтерес і широкий діапазон досліджень у сфері вивчення конфліктів спостерігається у другій половині ХХ століття в основному в роботах найвидатніших зарубіжних соціологів (А.Гоулднера, Р.Дарандорфа, Л.Козера, Е.Мейо, Т.Парсонса та ін.), психологів та фахівців з теорії управління (Дж.Скотт, Р.Фішера, У.Юрі та інші). Найчастіше конфлікт розглядається як зіткнення протилежних думок, точок зору, поглядів, прагнень, інтересів або несумісних тенденцій у свідомості індивіда [7]. За А.Анцуповим, конфлікт – це «найбільш гострий спосіб розвитку та завершення значимих протиріч, що виникають у процесі соціальної взаємодії, який полягає в протидії суб'єктів конфлікту і супроводжується їх негативними емоціями у ставленні один до одного» [1; 10].

Шкільні конфлікти у науковій літературі найбільш змістовно розглядали такі автори як А.Анцупов, І.Зязюн, Л.Карамушка, Л.Кондрашова, М.Рибакова та інші. Проблема підліткової конфліктності розглядається в працях М.Сисуна, Н.Кондратенко та інших. У психолого-педагогічній літературі немає чіткого визначення поняття «шкільний конфлікт». Ми під шкільним конфліктом будемо розуміти протиріччя між позиціями, інтересами, думками, поглядами, думками учасників конфлікту у шкільному середовищі.

Одним з найпоширеніших видів шкільних конфліктів є конфлікт у системі відносин «учень-учень». Більша частина конфліктів серед учнів виникає у випадку претензій на лідерство в мікрогрупах. Міжособистісні конфлікти можуть виникати між постійним лідером і тією людиною, яка тільки набирає авторитет лідера.

Конфліктні ситуації можуть виникати при взаємодії лідерів мікрогруп, кожен з яких може претендувати на визнання його авторитету всім класом. Лідери можуть втягувати в конфлікти своїх прибічників, розширюючи масштаби міжособистісного конфлікту. Випадкові міжособистісні конфлікти зустрічаються між дівчатками і хлопчиками із-за демонстрації особистої переваги, цинізму, відсутності співчуття до інших. Може позначитися конфлікт трьох-чотирьох підлітків з цілим класом або конфліктне протистояння одного школяра і класу [1].

Досить часто особистість «огороджує», захищає своє «Я» від травмуючих її переживань. Тут задіяний психологічний захист. У психологічній літературі психологічний захист визначається як «спеціальна регулятивна система стабілізації особистості, спрямована на усунення чи зведення до мінімуму почуття тривоги, пов'язаного з усвідомленням конфлікту» [7; 101]. Кожна людина виробляє свої форми захисних механізмів особистості, які діють на підсвідомому рівні. *Психологічні механізми захисту* – «форми поведінки особистості для самозахисту від зовнішніх, агресивних, на її думку, дій» [4; 78].

У соціально-психологічній літературі виділяється досить багато стратегій психологічного захисту. Зазначимо найголовніші психологічні механізми захисту, які, на нашу думку, найчастіше використовуються особистістю. Це миролюбство, уникнення та агресія. *Миролюбство* – психологічна стратегія захисту суб'єктної реальності особистості в конфліктах і конфліктних ситуаціях, в якій провідну роль відіграють інтелект і характер. Миролюбство припускає партнерство і співпрацю, вміння йти на компроміси, робити поступки і бути податливим. *Уникнення* – психологічна стратегія захисту суб'єктної реальності особистості в конфліктах, заснована на економії інтелектуальних та емоційних ресурсів особистості. Уникнення припускає обійти або без бою покинути зону конфліктів і напруження, коли «Я» особистості піддається атакам. *Агресія* – психологічна стратегія захисту суб'єктної реальності особистості, що діє на основі інстинкту і частіше несвідомо. Агресивна поведінка є однією з форм реагування на різні несприятливі у фізичних і психічних відносинах життєві ситуації, що викликають стрес, фрустрацію стану [8].

Теоретичне вивчення питання дає змогу зробити висновок, що проблема конфліктів досить добре висвітлена у соціально-психологічній та психолого-педагогічній літературі. Однак малодослідженою залишається проблема домінуючої стратегії психологічного захисту у шкільних конфліктах серед підлітків. З метою виявлення особливостей динаміки домінуючої стратегії психологічного захисту в конфліктах серед підлітків у системі відносин «учень-учень» нами була проведена дослідно-експериментальна робота.

У своєму дослідженні ми виходили з припущення, що існує певна вікова динаміка стратегії психологічного захисту у шкільних конфліктах серед учнів підліткового віку при міжособистісній взаємодії. Емпіричне

дослідження проводилося протягом другого семестру 2008-2009 навчального року серед підлітків 11 – 15 років Загальноосвітньої школи №120 м. Кривого Рогу. У дослідженні брали участь учні 6-Б класу (22 чоловіки), 7-А класу (20 чоловіків), 7-Б класу (23 чоловіки), 8-Б класу (23 чоловіки) та 9-А класу (21 чоловік). Загальна кількість досліджуваних – 109 учнів.

Методикою дослідження став опитувальник В.Бойко «Оцінка домінуючої стратегії психологічного захисту в конфліктах» [8], модифікований нами з урахуванням вікових особливостей учнів та предмету дослідження. Модифікований тест містить 22 запитання.

До кожного запитання пропонується три варіанти відповіді. Варіант «а» відповідає такій стратегії психологічного захисту як миролюбство, варіант «б» – уникнення, варіант «в» – агресія.

Щоб встановити домінуючу стратегію психологічного захисту підлітків у конфліктах необхідно підрахувати суму відповідей на запитання тесту кожного з типів. Чим більше відповідей того чи іншого типу, тим виразніша відповідна стратегія захисту в конфліктах, яка і є домінуючою.

Якщо кількість таких відповідей є однаковою, значить учень у контакті з іншими учнями (товаришами) активно використовує поєднання різних захистів своєї суб'єктивної реальності.

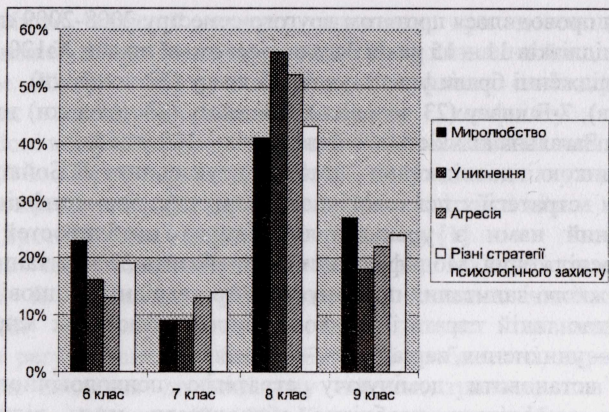
Отримані результати представленні у таблиці.

Таблиця

Відсоткове співвідношення рівня прояву домінуючої стратегії психологічного захисту в конфліктах серед підлітків у системі відносин «учень-учень»

Класи	Стратегія психологічного захисту			
	Миролюбство	Уникнення	Агресія	Різні стратегії захисту
6 клас	23%	9%	41%	27%
7 клас	16%	9%	56%	19%
8 клас	13%	13%	52%	22%
9 клас	19%	14%	43%	24%
Середнє арифметичне	17,75%	11,25%	48%	23%

Для більшого унаочнення результатів таблиці та простеження динаміки змін стратегії психологічного захисту в конфліктах у системі відносин «учень-учень» представимо дані таблиці у вигляді діаграми.

З таблиці та діаграми видно, що характерною і переважною стратегією психологічного захисту в конфліктах серед підлітків у системі відносин «учень-учень» в усіх класах (з 6-го по 9-й) є агресія. Причому пік вираженості агресії припадає на 7-й клас (56%). На нашу думку, це пов'язано, перш за все, з віковими особливостями розвитку підлітків, а саме з тим, що у 7-му класі спостерігається пік кризи підліткового віку. Цей період є найбільш зламним і важким у розвитку особистості. Як показує спостереження, серед підлітків посилюється роздратованість, негативізм, демонстративна поведінка, частішають випадки виявів жорстокості. Зазвичай агресивність супроводжують неадекватне самооцінювання (завищене або занижене); неадекватний рівень домагань, що не відповідає можливостям підлітка; підвищена емоційна напруженість і тривожність; різний ступінь неадекватності уявлень підлітків про своє місце в сім'ї або класі, про ставлення до них однолітків; низький рівень сформованості комунікативних навичок тощо.

Одним з найголовніших чинників прояву агресивності підлітків є фізіологічний фактор. Ми розглядаємо їх поведінку як наслідок «гормонального вибуху». Дійсно, згідно з сучасними дослідженнями, ендокринні особливості статевого дозрівання визначають специфіку емоційних реакцій і рольової поведінки. У фазі статевого дозрівання рівень тестостерону в крові пов'язаний з агресивною поведінкою. Так, у підлітків встановлено безпосередній вплив рівня тестостерону в крові на готовність агресивно захищати своє «Я». Якщо рівень тестостерону в крові занадто високий, спостерігається загальна неврівноваженість, дратівливість, роздратованість, потяг до агресивно-деструктивних дій, знижується здатність до саморегуляції [5].

Не слід викреслювати соціальний фактор розвитку агресивності при захисті свого «Я» в конфліктних ситуаціях. На психіку підлітків особливим чином впливають засоби масової інформації, а особливо телебачення. Підлітки щоразу бачать з телеекранів кров, бруд, жорсткі

вбивства, насилля, бійки. До того ж телебачення часто прикрашає та естетизує насилля, створює привабливі образи суперменів, здатних вирішити будь-яке питання. Підліток схильний робити ті ж самі дії, що і людина, за якою він спостерігає, а особливо, якщо це кумир. Дуже часто підлітки думають, що якщо телегерої змогли агресивним шляхом вирішити питання, то й у них це теж вийде. Агресивна реакція підлітка на конфліктну ситуацію з однолітками може бути наслідком самозахисту «Я» особистості у зв'язку із самоствердженням підлітка. Агресивна поведінка підлітків визначається і ступенем вихованості, загальним впливом сім'ї (характером стосунків між самими батьками та між батьками і дітьми).

Індивідуально-психологічні особливості також відіграють важливу роль у формуванні агресивної стратегії захисту своєї суб'єктивної реальності. До них ми відносимо підвищений рівень психопатизації, нестійкість емоційного стану, що виявляється у підвищеній збудженості, подразливості, а також депресивності, яка призводить до підвищення рівня тривожності, скутості, невпевненості в собі.

Як видно з таблиці та діаграми, рівень агресивності знижується з 7-го класу (56%) до 9-го (43%). Це можна пояснити зменшенням інтенсивності прояву і поступовим завершенням підліткової кризи, а також розвитком емоційно-вольової регуляції і когнітивної сфери особистості підлітка.

Вважаємо, що агресивна поведінка підлітків постає як спосіб: задоволення потреб у домінуванні; самовираження та самоствердження; реагування на неблагополучну обстановку в сім'ї та на жорстоке ставлення з боку батьків.

Відсоткове співвідношення учнів, домінуючою стратегією психологічного захисту яких є уникнення, збільшується з 6-го класу (9%) по 9-й (14%), що може бути причиною зміни емоційно-вольової та когнітивної сфер особистості. Як відомо, уникнення як стратегія психологічного захисту заснована на економії інтелектуальних та емоційних ресурсів особистості. Для цього потрібно володіти міцним інтелектом, щоб уходити від напружених контактів, не зв'язуватися з тими, хто досаждає «Я» особистості. Це характерно більше для старших підлітків, ніж для молодших. У учнів 9-го класу також більш розвинена вольова регуляція, порівняно з учнями 6-го класу. Адже воля є необхідним і важливим атрибутом особистості при використанні уникнення як домінуючої стратегії психологічного захисту в конфліктних ситуаціях. Можливий і такий варіант, коли підліток змушує себе обходити гострі кути в міжособистісних конфліктних ситуаціях. Для цього потрібно володіти міцною нервовою системою, волею і життєвим досвідом за плечима, що характерно більше для старших підлітків, ніж для молодших.

З таблиці та діаграми видно, що миролюбство переважає серед учнів 6-го класу (23%), порівняно з усіма іншими класами. Це означає, що дані учні не готові протистояти, чинити опір іншій стороні при конфліктній взаємодії. Використання миролюбства як домінуючої стратегії захисту свого «Я» може бути пов'язано з індивідуально-психологічними особливостями учнів-

підлітків. Підлітки, для яких характерно миролюбство, найчастіше мають м'який і урівноважений характер. Чим менш стривожений підліток, тим він більш дружжелюбний, комунікабельний і миролюбний.

На нашу думку, підлітки не вміють розв'язувати міжособистісні конфлікти мирним шляхом, тобто використовувати миролюбство як стратегію психологічного захисту, тому що вони не навчені цьому. До того ж стратегія миролюбства будується на основі високого інтелекту і поступливого характеру. А використовувати агресію як стратегію захисту свого «Я» просто, тому що агресія зазвичай діє на підсвідомому рівні.

Як видно з таблиці, середня відсоткова кількість підлітків, які активно використовують різні стратегії захисту свого «Я», становить 23%. Це означає, що дані підлітки гнучкі у використанні стратегії захисту своєї суб'єктивної реальності, тобто вони ефективно використовують хоча б дві стратегії захисту з урахуванням конкретних обставин конфліктної взаємодії.

Таким чином, проведене дослідження дало нам змогу переконатися у правильності висунутої на початку дослідження гіпотези. Дійсно, існує певна вікова динаміка стратегії психологічного захисту у шкільних конфліктах серед учнів підліткового віку при міжособистісній взаємодії з іншими учнями. Так, у системі відносин «учень-учень» рівень агресивності підлітків знижується, починаючи з сьомого класу. Рівень миролюбства знижується, а рівень уникнення збільшується протягом усього періоду навчання підлітків у школі.

Результати дослідження будуть корисними для студентів, які проходять практику з навчально-виховної роботи у школі, а також можуть бути використані практичними психологами, працюючими в закладах освіти, та батьками при вихованні підлітків.

Дослідження є практично значущим, оскільки уможливає формування певних методичних рекомендацій. Наведемо рекомендації батькам щодо стримування агресивної поведінки підлітків.

1. Виявляти до підлітка більше уваги, любові та ласки.
2. Батьки повинні слідкувати за своєю поведінкою в сім'ї. Кращий спосіб виховання дітей – єдність слова і дії.
3. Не застосовувати фізичні покарання.
4. Допомогати підлітку знаходити друзів.
5. Пояснювати підлітку наслідки агресивної поведінки.
6. Враховувати у вихованні та навчанні особистісні особливості підлітка.
7. Надавати підлітку можливість задовольнити потреби в самовираженні.
8. Обмежувати перегляд відеофільмів зі сценами насильства.
9. Спрямовувати енергію підлітка у правильне русло, наприклад, заняття у спортивних секціях; заохочувати його до участі в культурних заходах.

Вчителі повинні пам'ятати, що учні не вміють розв'язувати конфлікти мирним шляхом, тому що вони не мають певних відповідних навичок. Отже, вчителям та класним керівникам необхідно більше уваги приділяти проблемі міжособистісних конфліктів підлітків та стратегіям

психологічного захисту в конфліктних ситуаціях при організації виховної роботи в класі. Доцільно створювати та обговорювати різноманітні педагогічні й життєві проблемні ситуації та психологічно аналізувати їх; проводити бесіди, рольові ігри, виховні години, на яких ознайомлювати учнів з поняттям «конфлікт», видами, причинами, позитивними й негативними сторонами конфлікту, способами вирішення конфліктів, видами стратегій психологічного захисту в конфліктних ситуаціях та можливими наслідками використання кожної з них. За необхідністю разом зі шкільним психологом розробити програми-тренінги або програми психокорекційної допомоги підліткам. Можливі наступні теми: – зняття стану психологічного дискомфорту; – розвиток емоційної сфер підлітків та вміння керувати емоціями; – зняття ворожості й агресивності; – зниження рівня тривожності; – формування комунікативних навичок; – формування навичок знаходити конструктивний вихід з конфліктної ситуації.

Таким чином, знання основних стратегій психологічного захисту підлітків у конфліктній ситуації дасть змогу вчителеві передбачити вчинки учнів, попередити деструктивні наслідки міжособистісного конфлікту і повністю реалізувати основну мету навчально-виховного процесу, а саме: всебічний і гармонійний розвиток особистості підлітка. Більш глибоке вивчення проблеми конфліктів у шкільному середовищі залишаємо для подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Анцупов А.Я. Профилактика конфликтов в школьном коллективе / Анатолий Яковлевич Анцупов. – М.: ВЛАДОС, 2003. – 208 с.
2. Баранова Н. Психокорекція агресивності та конфліктності у підлітків / Н.Баранова // Психолог. – 2005. – №36. – С. 17-24.
3. Гришина Н.В. Психология конфликта / Наталья Владимировна Гришина. – СПб: Питер, 2002. – 464 с.
4. Громова О.Н. Конфликтология. Курс лекций / Ольга Николаевна Громова. – М.: Ассоциация авторов и издателей «Тандем». Издательство «ЭКМОС», 2001. – 320 с.
5. Журавлёв Д. Подростковая агрессивность – психологическая закономерность или социальный феномен? / Д.Журавлёв // Народное образование. – 2003. – №2. – С. 185-192.
6. Кондратенко Н. Особливості конфліктної поведінки підлітків / Н.Кондратенко. – Психолог. – 2005. – №48. – С. 16-22.
7. Краткий психологический словарь / [сост. Л.А.Карпенко; под общ. ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского]. – М.: Политиздат, 1985. – 431 с.
8. Райгородский Д.Я. (редактор-составитель) Практическая психодиагностика. Методики и тесты: [учебное пособие] // Д.Я.Райгородский. – Самара: БАХРАХ-М, 2001. – 672 с. – Режим доступа: <http://www.big-library.info/?act=read&book=11456>.